Materiallar to’plami · Conference Proceedings
QATAG‘ON QURBONLARI: TARIXIY XOTIRA, MILLIY O‘ZLIK VA MA’NAVIY MEROS
10 September – 10 October 2026
UDK 004

RAQAMLI JAMIYATDA SHAXSNING KIBERXAVFSIZLIK MADANIYATI TRANSFORMATSIYASI: AKSIOLOGIK TAHLIL

Oblobergan Maxsidali o‘g‘li Yoqubov*
FarDU mustaqil tadqiqotchisi
✉ oblobergan yoqubov@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur tezisda raqamli jamiyat sharoitida shaxs kiberxavfsizlik madaniyatining transformatsiyasi aksiologik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Kiberxavfsizlikning texnologik himoya doirasidan chiqib, shaxsning qadriyatlari, mas’uliyati, raqamli erkinligi, maxfiyligi va axborot muhitidagi xulq-atvorini qamrab oluvchi ijtimoiy-madaniy hodisaga aylanishi asoslanadi. Raqamli makonda “erkinlik – xavfsizlik – mas’uliyat”, “ochiqlik – maxfiylik” hamda “ishonch – nazorat” o‘rtasidagi aksiologik muvozanatning shaxs kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirishdagi o‘rni ochib beriladi.

Kalit so‘zlar

raqamli jamiyat, kiberxavfsizlik, kiberxavfsizlik madaniyati, aksiologiya, raqamli qadriyatlar, shaxs, maxfiylik, raqamli erkinlik, mas’uliyat, ishonch, raqamli identiklik.

DOI: 10.5281/zenodo.23281698

KIRISH

Raqamlashtirish jarayonlari insonning mehnat qilishi, bilim olishi, muloqotga kirishishi, iqtisodiy faoliyat yuritishi va ijtimoiy munosabatlarda ishtirok etish shakllarini tubdan o‘zgartirmoqda. Raqamli texnologiyalar inson faoliyatining yordamchi vositasidan uning kundalik hayotini tashkil etuvchi ijtimoiy muhitga aylanib borishi natijasida xavfsizlik masalasi ham yangi mazmun kasb etmoqda. Shu sababli kiberxavfsizlikni faqat texnik tizimlarni zararli dasturlar, noqonuniy kirish yoki ma’lumotlarning yo‘qotilishidan himoya qilish sifatida tushunish yetarli emas. U shaxsning raqamli makondagi qarorlari, qadriyatlari va mas’uliyatini ham qamrab oladigan ijtimoiy-madaniy hodisadir.

Raqamli jamiyatda shaxs kiberxavfsizlik madaniyatining mohiyatini anglashda “inson – axborot – texnologiya – qadriyat” munosabatlari metodologik ahamiyat kasb etadi. M.Kastels zamonaviy jamiyatning muhim xususiyatini axborot oqimlari va tarmoqlar orqali shakllanadigan yangi ijtimoiy tuzilma bilan bog‘laydi [1]. Tarmoqlashgan ijtimoiy muhitda inson bir vaqtning o‘zida axborotni iste’mol qiluvchi, ishlab chiqaruvchi va tarqatuvchi subyektga aylanadi. Natijada uning individual harakati nafaqat shaxsiy, balki boshqa foydalanuvchilarning xavfsizligiga ham ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Shu jihatdan kiberxavfsizlik madaniyati texnik bilimlar yig‘indisidan kengroq tushunchadir. U shaxsning raqamli xavflarni anglash, axborotning ishonchliligini baholash, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, o‘zining raqamli xatti-harakatlari oqibatlarini oldindan tasavvur etish va boshqa shaxslarning huquqlarini hurmat qilish qobiliyatlarini birlashtiradi. Kiberxavfsizlik madaniyatining rivojlanganligi insonning qanday dasturdan foydalanishi bilangina emas, balki raqamli makonda qanday qadriyatlarga asoslanib qaror qabul qilishi bilan belgilanadi.

Mazkur transformatsiyaning birinchi aksiologik yo‘nalishi erkinlik va xavfsizlik munosabati bilan bog‘liq. Raqamli texnologiyalar shaxsga keng kommunikativ imkoniyat, axborotga tezkor kirish va o‘z fikrini ifodalash erkinligini taqdim etadi. Biroq raqamli erkinlik mutlaq hodisa emas. Shaxsning nazoratsiz yoki

mas’uliyatsiz harakati boshqa insonlarning shaxsiy hayoti, axborot xavfsizligi va huquqlariga zarar yetkazishi mumkin. Shu bois raqamli jamiyatda erkinlik “istalgan harakatni amalga oshirish imkoniyati”dan uning oqibatlarini anglagan holda tanlov qilish qobiliyatiga tomon transformatsiyalanadi.

Ikkinchi aksiologik yo‘nalish maxfiylik va ochiqlik o‘rtasidagi muvozanatda namoyon bo‘ladi. Raqamli platformalar insonning shaxsiy hayoti, qiziqishlari, kundalik faoliyati va ijtimoiy aloqalari haqida katta hajmdagi ma’lumotlarni shakllantiradi. L.Floridi raqamli muhitda inson va axborot o‘rtasidagi munosabatlarning o‘zgarishi shaxsiy identiklik hamda maxfiylik tushunchalarini qayta ko‘rib chiqishni talab qilishini ta’kidlaydi [2]. Demak, maxfiylik faqat ma’lumotni yashirish masalasi emas, balki shaxsning o‘zi haqidagi axborot ustidan nazorat qilish imkoniyati bilan bog‘liq aksiologik qadriyatdir.

Bunda shaxsning raqamli identikligi alohida ahamiyatga ega. An’anaviy ijtimoiy muhitda insonning identikligi uning real hayotdagi faoliyati va munosabatlari orqali shakllansa, raqamli jamiyatda unga elektron izlar, platformalardagi profillar, qidiruv tarixi, kommunikativ faollik va algoritmlar tomonidan shakllantirilgan ma’lumotlar ham ta’sir qiladi. Natijada kiberxavfsizlik madaniyati shaxsning nafaqat ma’lumotlarini, balki uning raqamli identikligini himoya qilish madaniyatiga ham aylanadi.

Uchinchi aksiologik yo‘nalish ishonch va nazorat dialektikasidir. Raqamli jamiyatning samarali faoliyat yuritishi foydalanuvchining platforma, davlatning raqamli xizmatlari, elektron to‘lov tizimlari va boshqa ishtirokchilarga muayyan darajada ishonishini talab etadi. F.Fukuyama ishonchni jamiyat a’zolari o‘rtasidagi hamkorlik va barqaror ijtimoiy aloqalarni ta’minlovchi muhim ijtimoiy qadriyat sifatida ko‘rsatadi [3]. Raqamli makonda esa ishonch texnologik tizimlarning himoyalanganligi bilan birga, ma’lumotlardan qanday maqsadda foydalanilayotgani, algoritmik qarorlarning shaffofligi va foydalanuvchining huquqlari qay darajada kafolatlanganiga ham bog‘liq.

Kiberxavfsizlik madaniyatidagi navbatdagi o‘zgarish individual mas’uliyatning tarmoqlashgan mas’uliyatga aylanishi bilan ifodalanadi. Bir foydalanuvchining zaif paroli, tekshirilmagan havolani tarqatishi, maxfiy ma’lumotlarni ehtiyotsizlik bilan oshkor qilishi yoki manipulyativ axborotni ulashishi boshqa insonlar va tashkilotlarga ham xavf tug‘dirishi mumkin. Shu sababli raqamli makonda xavfsizlik “har kim faqat o‘zini himoya qiladi” tamoyilidan “har bir subyekt umumiy raqamli muhit xavfsizligi uchun mas’ul” tamoyiliga tomon rivojlanadi. Bu esa kiberxavfsizlikni fuqarolik mas’uliyatining yangi shakllaridan biri sifatida baholash imkonini beradi.

Mazkur masala inson qadr-qimmati bilan ham bevosita bog‘liq. Raqamli texnologiyalar shaxsni ma’lumotlar majmuasiga qisqartirish xavfini yuzaga keltirishi mumkin. Profil yaratish, avtomatlashtirilgan baholash va algoritmik tasniflash natijasida inson haqida uning bevosita ishtirokisiz muayyan xulosalar chiqarilishi ehtimoli mavjud. Shuning uchun raqamli xavfsizlik tizimining aksiologik mezoni texnik samaradorlikning o‘zi emas, balki inson avtonomiyasi, qadr-qimmati va huquqlarining himoyalanish darajasi bilan ham belgilanishi kerak. UNESCOning sun’iy intellekt etikasi bo‘yicha tavsiyasida ham inson qadr-qimmati, shaxsiy hayot daxlsizligi, shaffoflik va inson nazorati texnologik taraqqiyotning muhim etik tamoyillari sifatida belgilangan [4].

Raqamli jamiyatda kiberxavfsizlik madaniyatining transformatsiyasi axborotga tanqidiy munosabatni ham yangi qadriyat darajasiga olib chiqadi. Kiberxavf endilikda faqat tizimni buzish yoki ma’lumotni o‘g‘irlash shaklida namoyon bo‘lmaydi. Dezinformatsiya, ijtimoiy muhandislik, manipulyativ kontent, soxta identiklik va insonning psixologik zaifliklaridan foydalanishga asoslangan tahdidlar ham raqamli xavfsizlikning tarkibiy qismiga aylangan. Shu sababli kiberxavfsizlik madaniyati media va axborot savodxonligi, tanqidiy tafakkur hamda raqamli mas’uliyat bilan uzviy aloqada rivojlanishi zarur.

Ushbu jarayonni aksiologik nuqtayi nazardan uch bosqichli transformatsiya sifatida ifodalash mumkin. Birinchi bosqichda kiberxavfsizlik texnik himoya sifatida tushuniladi; ikkinchi bosqichda u shaxsning raqamli kompetensiyasi va mas’uliyatli xulq-atvori bilan bog‘lanadi; uchinchi bosqichda esa kiberxavfsizlik inson qadr-qimmati, erkinlik, maxfiylik, ishonch va adolat kabi qadriyatlarni himoya qiluvchi yaxlit raqamli madaniyat darajasiga ko‘tariladi. Aynan uchinchi bosqich raqamli jamiyat rivojining insonparvar modelini shakllantirish uchun muhimdir.

O‘zbekiston sharoitida ham kiberxavfsizlik madaniyatini rivojlantirish raqamlashtirish siyosatin-

ing muhim ijtimoiy yo‘nalishlaridan biri bo‘lishi zarur. O‘zbekiston Respublikasining “Kiberxavfsizlik to‘g‘risida”gi Qonunida kiberxavfsizlik sohasidagi munosabatlarni tartibga solishning huquqiy asoslari belgilangan [5]. Biroq xavfsiz raqamli muhitni shakllantirish faqat normativ-huquqiy yoki texnik himoya choralariga bog‘liq emas. Fuqarolarda shaxsiy ma’lumotga ehtiyotkor munosabat, raqamli gigiyena, axborotni tekshirish, boshqa foydalanuvchilarning huquqlarini hurmat qilish va kiberxavflarga nisbatan ongli munosabatni shakllantirish ham zarur.

Shu nuqtayi nazardan, kiberxavfsizlik ta’limini faqat “nima qilish mumkin emas?” degan taqiqlovchi yondashuv asosida tashkil etish yetarli bo‘lmaydi. Uning mazmunida “nima uchun himoyalash kerak?”, “qaysi qadriyat himoya qilinmoqda?” va “mening raqamli harakatim boshqalarga qanday ta’sir qiladi?” kabi aksiologik savollar markaziy o‘rin egallashi lozim. Bunday yondashuv texnik ko‘nikmani ongli raqamli xulq-atvorga, xavfsizlik qoidalariga rioya qilishni esa shaxsiy va fuqarolik mas’uliyatiga aylantiradi.

Xulosa. Raqamli jamiyatda shaxsning kiberxavfsizlik madaniyati texnik himoya ko‘nikmalaridan qadriyatga asoslangan raqamli xulq-atvor modeliga tomon transformatsiyalanmoqda. Mazkur jarayonning aksiologik mohiyati “erkinlik – xavfsizlik – mas’uliyat”, “ochiqlik – maxfiylik”, “ishonch – nazorat” munosabatlarida namoyon bo‘ladi. Shunga ko‘ra, kiberxavfsizlik madaniyatini shaxsning raqamli muhitdagi tahdidlarni anglash, o‘z va o‘zgalarning axborot huquqlarini qadrlash, raqamli faoliyat oqibatlari uchun mas’uliyatni qabul qilish hamda texnologiyalardan inson qadr-qimmatiga muvofiq foydalanish qobiliyatini ifodalovchi aksiologik kompetensiya sifatida talqin etish mumkin. Demak, raqamli jamiyatning barqarorligi faqat mukammal himoya texnologiyalariga emas, balki xavfsizlikni shaxsiy va ijtimoiy qadriyat sifatida qabul qilgan raqamli madaniyatli insonning shakllanishiga ham bog‘liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Castells M. *The Rise of the Network Society*. 2nd ed. Chichester: Wiley-Blackwell, 2010. P. 500–509.

2. Floridi L. *The Fourth Revolution: How the Infosphere Is Reshaping Human Reality*. Oxford: Oxford University Press, 2014. P. 101–126.

3. Fukuyama F. *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. New York: Free Press, 1995. P. 26–27.

4. UNESCO. *Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence*. Paris: UNESCO, 2021. P. 17–23.

5. O‘zbekiston Respublikasining “Kiberxavfsizlik to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘RQ-764-son, 2022-yil 15-aprel // *Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi*. – 16.04.2022. – № 03/22/764/0313.